Magia Ogrodów

Projekt edukacyjny dla dzieci i dorosłych

Wykład 3: dr inż. arch. Artur Kwaśniewski, Ogrody w baroku, 22.05.13 r., środa g. 12:15

Wiek XVI i początek XVII stulecia to w Europie czas fermentu. Bogate mieszczaństwo skutecznie wdzierało się w szeregi stanu szlacheckiego, szlachta zacięcie broniła swej uprzywilejowanej pozycji społecznej i ekonomicznej – na dobre rozpoczęła się „ucieczka" elit społecznych przed parweniuszami sięgającymi po wzorce kultury elitarnej. Tzw. wtórna feudalizacja wsi pogarszała położenie chłopstwa przynosząc falę buntów. Samodzielność polityczna książąt kurczyła się; monarchowie dążąc do władzy absolutnej ograniczali udział książąt, szlachty i mieszczaństwa w kierowaniu krajem. Rozłam chrześcijaństwa zachodniego zapoczątkowany przez Marcina Lutra prowadził ku narastaniu napięć i skutkował krwawymi konfliktami; harmonijny obraz boskiego ładu głoszony przez humanistów XV w. skomplikował się – w XVI w. rzecznicy neoplatonizmu widzieli wszechświat pełen chaosu; chrześcijańska koncepcja czasu głosząca nieuchronne nadejście Sądu Ostatecznego, potęgowała lęki i fobie; rosło poczucie rozdarcia między pragnieniem żarliwej religijności, a chęcią czerpania z uciech życia. Odczuwano potrzebę prywatności, ale w życiu publicznym coraz mocniej kierowano się nakazami i etykietą; ściśle uregulowany ceremoniał dworski kształtował mentalność elit i nowy język elitarnej architektury.

W tych właśnie realiach na przełomie XVI i XVII w. powstała
sztuka nazywana barokiem:

- **oparta na wzorcach antyku rzymskiego** – udoskonalanych dla skuteczniejszego realizowania zadań;
- **cechująca się monumentalnością, złożonością i bogactwem** środków wyrazu, przemyślnym przetworzeniem klasycznych motywów – dla demonstrowania wyrafinowanego smaku, wiedzy, elokwencji i pozycji inwestora;
- **sugestywna** w sposobie oddziaływania na widza, **jednoznaczna** w przekazie treści, **obliczona na odbiór rozumowy i poruszanie wszystkich zmysłów** – aby gloryfikować osobę bądź ideę, wykazać racje, psychicznie uwieść widza;
- **ceniąca wyobraźnię i inwencję**, ale też **rozum**; w pewnych sferach twórczości – np. w architekturze, urbanistyce, urządzaniu ogrodów – na wskroś racjonalna, oparta na wszechstronnej wiedzy (znajomości matematyki, geometrii, mechaniki, optyki, literatury i historiografii), funkcjonalna, **poszukująca rozwiązań najwłaściwszych, najbardziej skutecznych, dostosowanych do kontekstu;**
- wywyższająca się ponad naturą, ale tworzona w oparciu o jej „niewidzialne" prawa – hierarchiczność, proporcje, ruch – dające się opisać językiem arytmetyki i geometrii; **zdradzająca zaciekawienie naturą** taką, jaką widzimy.

Włochy:

Rozwiązania zapoczątkowane w Villa d'Este w Tivoli, Villa Lante w Bagnaia czy w Pratolino – podkreślanie osi środkowej kaskadą wodną, wprowadzenie wodotrysków, obfitość elementów architektonicznych i rzeźbiarskich, teatralizacja wnętrz ogrodowych, ścisła więź geometrycznego ogrodu z przyległym parkiem – kontynuowano w założeniach ogrodowych XVII w. np. Villa Aldobrandini we Frascati, Villa Pamfili w Rzymie, Isola Bella. **Nowe tendencje**, takie, jak większa skala kwater i parterów, silniejsze powiązanie kompozycyjne ogrodu i parku z willą, nieodzowność wody wprawionej w ruch, mogłyby być przez dzisiejszego widza przeoczone. Znamienna dla sztuki barokowej monumentalność nie wystąpiła tu – być może z uwagi na willowy charakter siedzib i zakorzeniony w Italii sposób traktowania willi jako przestrzeni życia prywatnego i towarzyskiego, z dala od zgiełku miasta, w kontakcie z naturą i sztuką. Włoska XVII-wieczna postać ogrodu stanowiła **wzór dla inwestorów z Europy Środkowej**. Dziś jeszcze można podziwiać „włoski" ogród cesarskiego generelissimusa Albrechta von Wallensteina w Pradze (1623-30), ogród arcybiskupów ołomunieckich w Kroměřižu (1665-75), pozostałości gigantycznej kaskady wodnej przy rezydencji ladgrafów heskich w Kassel (1696-1714).

Francja:

W pełni **barokowa postać ogrodu narodziła** się **we Francji** w poł. XVII w. Model ogrodu przejęty z Italii był dostosowywany do francuskiego „nieba i zwyczaju": stosowano kanały wodne i fosy (podkreślające zamkowy charakter rezydencji), wiązano budowlę rezydencjonalną z dziedzińcem frontowym i ogrodem w całość (*entre cour et jardin*), zwiększano rozmiary kwater ogrodowych i założeń wodnych, nadawano wyrafinowaną postać parterom (zdobionym ornamentem haftowym) i boskietom (zaopatrzonym w „korytarze" i „gabinety" o kunsztownym narysie). Wielkoskalowe kształtowanie zastosowano w ogrodach Palais Luxembourg, paryskiej siedzibie królowej Marii Medycejskie (1615-20); monumentalne zespolenie rezydencji, ogrodu, parku-zwierzyńca i przyległego miasta zastosował kardynał Richelieu w rezydencji noszącej jego nazwisko (1631). Francuski ogrodnik **Andre le Nôtre w Vau-le-Vicomte**, w wiejskiej rezydencji ministra finansów Nicolasa Fouquet (1655-61) stworzył ogród, który dziś nazwiemy **francuskim ogrodem barokowym o formule klasycznej**. Kompozycją założenia rządzi hierarchiczny ład: otoczona fosą rezydencja (łącząca cechy willi i pałacu) wyznacza główną oś ponad trzykilometrowej długości, której podporządkowuje się od frontu zespół dziedzińców i bram, oficyny, droga dojazdowa, a od tyłu ogród z rozległymi parterami i boskietami, basen z kaskadą wodną i kanałem, dalej park-zwierzyniec i aleja wybiegająca w krajobraz. Cały kompleks był reprezentacyjną oprawą ceremonii, festynów i polowań, a także wyrafinowanym dziełem sztuki i symbolicznym obrazem boskiego porządku świata. Służył manifestacji władzy i pozycji społecznej, stanowił narzędzie, które miało wspomóc uprawianie polityki.

Funkcjonowanie ogrodu, parku i krajobrazu w służbie władzy absolutystycznej najlepiej ilustruje **rezydencja Ludwika XIV w Wersalu**, realizowana od 1661 r. przy współudziale Le Nôtre'a. Miasto Wersal stanowiło logistyczne zaplecze ośrodka władzy; zespół bram i dziedzińców ujętych siedzibami ministerstw i skrzydłami pałacu tworzył strefę recepcyjną; pałacowy korpus główny z apartamentem królewskim był miejscem urzędowania i symbolicznym centrum państwa; podporządkowane korpusowi skrzydła boczne (rozciągnięte na łączną długość 500 m) zapewniały lokum urzędnikom, szlachcie i arystokracji zaprzęgniętej do służby dworskiej;miejscem rozrywek i ceremonii był ogród

z parterami i boskietami (służącymi do przechadzek, spektakli, zabaw dla kilku tysięcy dworzan), park z alejami (do przejażdżek), potężnym kanałem wodnym (do pływania łódkami i inscenizowania bitew morskich) i Menażerią oraz rozległy rewir myśliwski (otoczony murem długości ponad 40 km). Życiu prywatnemu króla służyły pomniejsze, okoliczne siedziby (Trianon w parku wersalskim, willa w Marly). Pałac, ogród i park były oprawą dla sprawowania władzy monarszej i zarządzaniu państwem. Gloryfikacja Ludwika XIV - przyrównanego do boga Apolla, nazywanego „królem Słońce" – została sugestywnie wyrażona właśnie w wersalskim ogrodzie.

Rezydencja w Wersalu była pod koniec XVII i w I. poł. XVIII w. atrakcyjnym **wzorcem dla licznych europejskich władców** zapatrzonych w kulturę, ceremoniał dworski, potęgę polityczną Francji. Ukazują to rezydencje-pałace o monumentalnie rozciągniętych fasadach oraz ich „lenotrowskie" ogrody i parki: Herrenhausen, Nymphenburg, Schönbrunn, Charlottenburg, Casserta. Atrakcyjność formuły francuskiej potwierdzają też tysiące pomniejszych, arystokratycznych bądź szlacheckich naśladownictw schematu *entre cour et jardin* (Belweder w Wiedniu, Białystok, Brzezinka k. Oleśnicy).

W opozycji do formuły klasycznej nad Sekwaną i Loarą zakładano również ogrody zaspakajająca **potrzebę kontaktu z naturą swobodną i nieokiełznaną**, oferująca przestrzeń mniej pompatyczną, lepiej dostosowaną do spędzania czasu w kameralnym towarzystwie. Zwłaszcza po śmierci Ludwika XIV (1715) i rozwiązaniu dworu wersalskiego ogród – podobnie jak wiejska siedziba francuska tego czasu (*maison de plaisance*) – zaczął w większym stopniu służyć prywatności i rozrywce, a mniej polityce.

Z początkiem XVIII w. monumentalne partery haftowe zastępowano mniejszymi, o „rozerwanym" konturze i nowej ornamentyce; budowle ogrodowe i formowana roślinność cechowały się ażurowością i lekkością – zacierała się granica między architekturą a naturą. Cały plan ogrodu uległ rozdrobnieniu (ogrodem zaczął rządzić nastrój labiryntu). W przestrzeni ogrodowej zaczęto eksponować cechy dostrzegane w przyrodzie – zieloność, poruszenie, swobodę, także prostotę i egzotyczność. Służyła temu obfitość trawników, serpentynowe ścieżki, otwieranie widoków na scenerię pól, wymyślne dynamiczne kształty pawilonów i aluzje do ogrodów chińskich (z ich swobodnej kompozycji zdawano sobie sprawę).

Nowa, **rokokowa formuła ogrodu francuskiego**, upowszechniana za sprawą traktatów i wzorników (**Antoine Joseph Dézailler d'Argenville, Jean Bérein**) i realizacji (Malgrange, Lunéville), została podjęta poza Francją w latach 30. XVIII w., wraz z francuskim modelem siedziby wiejskiej. Dobrym przykładem jest Veitshöchheim (1749-53) oraz założenia noszące znamienne nazwy Sanssoucci = Bez troski (pod Poczdamem, 1744-64), Solitude = Samotność (k. Stuttgartu), Sanspareil = Niezrównany (k. Bayreuth, 1742).

W początku XVIII w. na Wyspach Brytyjskich refleksja nad naturą swobodną i nieujarzmioną przez człowieka, włączona do walki politycznej liberałów z monarchistami, zrodziła koncepcje ogrodu krajobrazowego, w którym formy natury biorą górę nad prawami architektury. Na Kontynencie tę formułę ogrodu zaakceptowano dopiero w latach 60.-70. XVIII w., gdy w pełni do głosu doszła nowa mentalność i nowy gust (odrzucający „barokowość", preferujący klasyczność). Bezkrytyczne i entuzjastyczne podejmowanie „ogrodu angielskiego" sprawiło, że w kolejnych dziesięcioleciach ogrody barokowe bezpowrotnie i niemal zupełnie znikły z krajobrazu. To, co dziś oglądamy w przy pałacu wilanowskim w Warszawie, pałacu Branickich w Białymstoku czy zamku królewskim we Wrocławiu jest jedynie próbą rekonstrukcji stanu dawnego.

Słownik:

entre cour et jardin (między dziedzińcem a ogrodem) – typ rozplanowania rezydencji i jej otoczenia polegający na nanizaniu na główną oś symetrii, którą wyznacza rezydencja, frontowego dziedzińca oraz ogrodu położonego na tyłach; taki sposób zakomponowania zespołu dyktowały funkcje ideowe (podporządkowanie budowli jej otoczenia jako obraz władzy, kunsztowność kompozycji jako obraz elitarnego gustu) i przez funkcje użytkowe (dziedziniec i ogród jako strefy służące ceremoniałowi dworskiemu).
boskiet – wypełniający kwaterę ogrodową masyw zadrzewień, który w ogrodach barokowych był traktowany jako ściana obudowująca kameralne wnętrza ogrodowe („korytarze", „gabinety").
parter ogrodowy – element zagospodarowania ogrodów współtworzący posadzkę wnętrza ogrodowego, zakomponowany geometrycznie; w ogrodach barokowych wypełniany roślinnością niskopienną (krzewinki, kwiaty, darń) i barwnym kruszywem (piasek, tłuczona cegła) – dla uzyskania rysunku ornamentalnego imitującego floralne zdobnictwo tkanin (**parter haftowy**, *de Broderie*) bądź rysunku opartego na osiach symetrii (**parter komportymentowy**, *de Compariment*), dla stworzenia płaszczyzny eksponującej drzewka oranżeryjne (**parter oranżeryjny**, *d'Orangerie*), powierzchnie trawiaste (**pater angielski**, *á l'Angloise*), kwiaty (**parter kwiatowy**, *de pieces coupées poud des fleur*).
maison de plaisance – typ siedziby o charakterze willowym, znamienny dla 2. połowy XVII i 1. połowy XVIII w., wykształcony we Francji poprzez adaptację rozwiązań architektonicznych willi i pałacu; zazwyczaj budowla parterowa (lub zawierająca główne pomieszczenia w parterze), z westybulem i otwartym na ogród salonem pośrodku oraz apartamentami po bokach.

Twoje notatki:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.

Zapraszamy na:

* Wykład dodatkowy: dr inż. arch. Tadeusz Sawa Borysławski, **Herbarium Muzeum Przyrodniczego UWr** 25.05.13 r., sobota g. 11:00
* Wykład 4: arch. Małgorzata Ploch **Park krajobrazowy**, 19.06.2013, środa 12:15

* **Festyn ogrodowy dla wszystkich**: 16.06.13, od 11:00 do 17:00
Wstęp wolny.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Projekt jest realizowany z udziałem środków finansowych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Patroni medialni: